

Чиж О.П.

ПРИРОДА І ЛАНДШАФТИ ЛІСОСТЕПОВИХ ПОЛІСЬ

На південь від Головного ландшафтного рубижу [7] сформувався ландшафтний пояс Лісостепових Полісць [2]. Генетично він тісно пов'язаний з Опілле-Поліським ландшафтним поясом. Формування поясу Лісостепових Полісць зумовлене діяльністю Дніпровського льодовика, а вірніше водних потоків, які виповняли прадавні долини стоку й пониження піщаними відкладами в межах лісостепу.

Лісостепові Полісся – це своєрідні, виокремлені ділянки ландшафтів у лісостеповій смузі, розташовані на південь від Головного ландшафтного рубежу України. Їх понад 20; за винятком Малого Полісся, площі невеликі.

Вперше на азональні особливості природи цих оригінальних ділянок Лісостепу звернули увагу ботаніки. Ще в середині XIX ст. А. Андржеєвський, досліджуючи флору Поділля, звернув увагу на великі й своєрідні за структурою лісові масиви по річці Південний Буг між містами Вінниця й Новокосянтинів. Цю територію він назвав Подільським Поліссям, але помилково стверджував, що побузькі ліси поступово переходять у волинські [12]. Значно пізніше, на початку XX ст., В.Д.Ласкареві при дослідженні особливостей геологічної будови та рельєфу Побужжя звернув увагу

на помилку А.Андржеєвського: “Среди плато имеются также пониженные участки, низменности, не стоящие, однако, в соединении и генетической связи между собой и Полесьем. Некоторые из них, например Меджибожско-Летичевско-Литинская низменность по р. Южному Бугу, приобретают черты Полесья (песчано-суглинистые почвы, сосновые леса); по-видимому, указанную низменность Андржейовский даже назвал Подольским Полесьем” [4].

І в подальшому основна заслуга у виокремленні й дослідженні оригінальної природи Лісостепових Полісць належить геологам і ботанікам. Особливо виділяються праці В.І.Крокоса, П.К.Заморія, М.Ф.Веклича та П.С.Погребняка, О.О.Севастьянова, В.В.Осичнюка. Власне Лісостепові Полісся у їх працях не виділяються. Разом з тим, П.К.Заморій [3] детально дослідив і описав четвертинні відклади Лісостепових Полісць і на карті четвертинних відкладів України вперше показав їх просторове розташування. П.С.Погребняк [8] зробив детальний опис Медвідської дачі у межах Подільського Полісся і склав карти рослинних угруповань, які подібні до сучасних ландшафтно-типологічних. Ці та багато

інших досліджень й опублікованих праць дають змогу пізнати справді унікальну природу й своєрідність ландшафтів Лісостепових Полісь.

До найбільш відомих Лісостепових Полісь відносяться Мале Полісся, Подільські Полісся (Летичівське, Прибузьке, Десенське, Присобське), Придніпровські Полісся (Прироське, Мошнинське, Переяслав-Хмельницьке та ін.), Ічненський зандровий острів тощо. Зупинимось на більш детальній характеристиці окремих з них.

Мале Полісся. За схемою фізико-географічного районування України – це своєрідна острівна фізико-географічна область у лісостепу. Вона розташована між Волинською височиною на півночі і Подільською – на півдні. Простягається від Шепетівки й Славути на сході, де з'єднана з Поліською низовиною, до Рави-Руської на заході, де переходить на територію Польщі й поступово виклинюється. Південна межа з Гологоро-Кременецьким пасмом має вигляд крутого уступу в 15 – 200 м. Північна межа Малого Полісся також має вигляд уступу висотою в 40 – 60 м [6].

Характерними рисами природних умов Малого Полісся, що відрізняють його від суміжних областей, є рівнинність території, незначне коливання відносних висот, відсутність палеогенових і неогенових відкладів, велике поширення пісків у складі поверхневих відкладів, слабоврізані річки, які повільно течуть серед заболочених заплав, панування підзолистих і лучно-болотних ґрунтів, залишки степової рослинності, борів і суборів. Корінними породами на Малому Поліссі є мергелі й крейда, які здебільшого перекриті антропогеновими пісками й суглинками, а в окремих місцях відслонюються. Нерівна поверхня крейдових відкладів, що утворилась в результаті тривалого розмивання, має безпосередній вплив на сучасний рельєф. З нею пов'язані найбільш підвищені ділянки Малого Полісся. Антропогенові відклади мають потужність від 1–2 до 20–30 м. Виникнення Малого

Полісся найчастіше пов'язують з ерозійною діяльністю текучих льодовикових і річкових вод при певній участі тектонічних факторів, які посилювали ерозію. Про водно-ерозійне походження Малого Полісся свідчать його загальні контури, наявність потужної товщі морських неогенових відкладів, що зустрічаються на південь і на північ від нього.

Сучасний мезорельєф Малого Полісся сформувався протягом другої половини антропогену. Значний вплив при цьому мала діяльність льодовикових вод. Льодовик не вкривав території Малого Полісся, але сприяв підвищенню базису ерозії, накопиченню відкладів, перебудові річкової сітки та розмиванню, внаслідок якого в окремих районах утворився гривистий рельєф (басейн р. Рати). Гриви витягнуті із заходу – північного заходу на схід – південний схід і мають довжину від 8 до 15 км, при ширині 2 – 4 км і відносній висоті 10 – 15 м. Широкий розвиток пісків та кліматичні умови сприяли формуванню еолових форм рельєфу (дюни, піщані вали і кучугури).

Мале Полісся має деякі відміни і в кліматичних умовах. Середньосічневі температури тут вищі, ніж на Волинському Поліссі: Рава-Руська – 4,1о, Буськ – 3,9о, Лопатин – 4,2о, Броди – 4,3о. В Малому Поліссі випадає значна кількість опадів, особливо на південній його межі, коло підняття Подільського уступу. Зокрема, в Бродях буває в середньому за рік 742 мм, в Рави-Руській – 720 мм, в Острозі – 620 мм опадів.

Велика кількість опадів і рівнинний рельєф сприяють формуванню густої річкової мережі та заболоченню Малого Полісся. Область пересікають такі річки як Західний Буг, Рата, Стир, Іква, Вілія, Горинь та інші. У ґрунтовому покриві переважають дерново-підзолисті ґрунти; по долинах річок розвинуті лучно-чорноземні, лучні й болотно-торфові ґрунти. На елювію крейдових відкладів поширені дернові карбонатні ґрунти, а на “островах” лесоподібних суглинків – сірі лісові. На

Малому Поліссю переважає лісова, лучна й болотна рослинність. Ліси займають 20 – 40%, луки 17 – 27% території. Ліси збереглися на ділянках з найменш родючими слабопідзолистими ґрунтами, а луки – на торфо-болотних ґрунтах. Ліси складаються з сосни, дуба, берези, осики, іноді граба; їх флористичний склад багатший, ніж аналогічних лісів Полісся.

В ландшафтній структурі Малого Полісся переважають ландшафтні комплекси мішано-лісового і лісостепового типів. Домінуючими є задрові рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами під сосновими, дубово-сосновими, грабово-дубово-сосновими лісами. Поширені також денудаційні рівнини з дерновими карбонатними ґрунтами під дубово-сосновими, дубовими та грабово-дубовими лісами, заплавні лучно-болотні ландшафти.

Подільські Полісся. До них відносяться Летичівське Полісся – відоме географам і геоморфологам як Летичівська рівнина, Прибузьке Полісся, що смугою в 10 – 12 км тягнеться вздовж лівого берега Південного Бугу, Десенське Полісся – в середній та нижній частині басейну річки Десенка (л. п. Пд. Бугу) та Присобське Полісся, розташоване окремими ділянками вздовж середньої та нижньої течії річки Соб, лівої притоки Південного Бугу у Вінницькій області. Найбільш характерні з названих – Летичівське й Прибузько-Десенське Полісся.

Летичівське Полісся. З геологів вперше виділене В.Д.Ласкаревим як льодовикова долина [4]. М.І.Дмитрієв та В.Г.Бондарчук вважають її алювіальною терасою ривсюрмського часу. Летичівська рівнина – підвищена рівнина на межі Хмельницької й Вінницької обласей, між містечками Летичів і Літин. Являє собою долиноподібне зниження, з'єднує долину Південного Бугу й верхів'я річки Згар. Довжина Летичівської рівнини 35 км, ширина 12 – 16 км. Переважають висоти 270 – 300 м, максимальна – 326 м. Поверхня слабогорбиста, місцями зустрічаються вапнякові скелі [11].

Летичівська рівнина є прохідною долиною середньо-антропогенного віку. Складається з вапняків, гранітів, перекритих лесоподібними суглинками та пісками. Елювій третьої тераси перекритий лесами. В цей рівень врізані сучасні водотоки. В їхніх долинах виділяється друга тераса висотою 18 – 20 м, перша – 7 – 12 м і широка заболочена заплава.

Широке розповсюдження піщаних товщ та достатнє зволоження сприяло проникненню сюди лучно-широколисто-лісових ландшафтів поліського виду. Фон ґрунтового покриву складають сірі і світло-сірі опідзолені ґрунти, в межах задрових полів – дерново-опідзолені ґрунти, на заплавах – торф'яники. Але ці ґрунти малородючі, тому тут найбільш низький відсоток розораних земель. Вони займають близько 55 % площі. Навпаки, добре збереглися (16 %) грабово-дубові ліси сугрудкового та суборевого типів. Розповсюджені штучні посадки сосни. Багато долинних мезофільних лук – 7 %, боліт – близько 3 % території [11].

Прибузьке і Десенське Полісся, зливаючись, утворюють один масив. Це добре відомий у межах Середнього Побужжя район між селами Коло-Михайлівкою – Сосонкою – Медвідкою і далі вверх за течією Південного Бугу до Іванова, а по Десенці – до Сиваківців.

Прибузьке й Десенське Полісся детально описані нами в опублікованих працях [2,9]. Унікальність Лісостепових Полісь та їх значення визначаються у наступному.

Вони є провідниками північних, у цьому випадку поліських, ландшафтів на південь. У цих відособлених ділянках поліські ландшафти перебувають на крайній південній межі свого розповсюдження а тому є унікальними, потребують особливої уваги, раціонального використання й охорони.

Кожне Лісостепове Полісся – це своєрідний азонльний ландшафтний комплекс у межах Лісостепу. Їх природа змінюється як з півночі на південь, так із заходу на схід. Вони не є типовими для Лісостепу, а

своєрідними та неповторними і збагачують так необхідне йому різноманіття.

Збагачені вологою Лісостепові Полісся створюють необхідний (у минулому мабуть оптимальний) водний і мікрокліматичний режими сучасного лісополя України. Їх меліорація, особливо осушення, мають бути науково обґрунтовані й проводитися у мінімальних масштабах. Втративши Лісостепові Полісся, ми втратимо й значні ділянки лісополя. Найраціональніше використання Лісостепових Полісь – рекреаційне (регіональні рекреаційні парки) з частковим лісо-і сільськогосподарським освоєнням.

У межах Лісостепових Полісь сформувалась не лише унікальна природа, але й спосіб життя, ведення господарства, традиції та звичаї. Села й міста за своєю структурою, розміщенням дворів й присадибних ділянок веденням господарства (переважає лісозаготівля, вирощування ячменю, картоплі та сінокосіння, а відповідно й добре розвинуте тваринництво) більше подібні до поліських, ніж до лісостепових. Це своєрідні етнокультурні полісько-лісостепові регіони України, а тому потребують детального вивчення не лише географів і ландшафтознавців.

1. Денисик Г.І. Лісополе України. – Вінниця: Тезис, 2001. – 283 с.
2. Денисик Г.І., Чиж О.П. Лісостепові Полісся. – Укр. географ. журнал. – 2002. - № 3. – с. 26-29.
3. Заморий П.К. Четвертичные отложения Украинской ССР. – К.: Изд-во АН УССР, 1995. – С.475.
4. Ласкарев В.Д. Общая геологическая карта Европейской России. Лист 17. – Петроград. - 710 с.
5. Личков Б.Л. Пояса полесий и происхождение основных элементов рельефа Русской равнины. – Изв. АН СССР. Сер. геогр. и геофиз., 1944. – Т.8. - №4. – С. 42-48.
6. Маринич О.М. Українське Полісся. Фізико-географічний нарис. – К.: Рад. школа, 1962. – 162 с.
7. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы. – Воронеж: ВГУ, 1981. – С. 284-287.
8. Погребняк П.С. Лісорослинні умови Поділля. – Харків, 1931. – С. 2-131.
9. Середнє Побужжя /За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця : Гіпаніс, 2002. С. 280.
10. Тутковський П.А. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю. – К.: Червоний шлях, 1924. – 136 с.
11. Фізико-географічне районування Української ССР. – К.: Высшая школа, 1968 – 683 с.
12. Andrzejowski A. Flora Ukraunu, czuli opisanie roslin dzico rosnacuch w Ukraine, przednieproweji w gsgiedmch z nig okolicach Wolunie, Podolia I dub. Chersonkiej. – Warszawa 1869.

The nature and landscapes of Forest-Steppe Polissua are looked through.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

"НАУКОВИХ ЗАПИСОК ВДПУ" (СЕРІЯ "ГЕОГРАФІЯ")

Журнал «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Серія "Географія") має статус видання ВАК.

Редакційна колегія запрошує Вас взяти участь у формуванні "Випуску 5".

Вимоги до оформлення

- матеріали подаються українською мовою, обсягом 6-12 сторінок друкованого тексту формату А4;
- гарнітура Times New Roman, розмір шрифту - 12 пт, друк - через 1 міжрядковий інтервал (текстовий редактор Word 7-8, 2000, у форматі DOC, RTF);
- поля зліва, зверху, знизу та справа - 30 мм; абзац – 12, 7 мм;
- ініціали та прізвище автора друкується зверху з вирівнюванням по правому краю напівжирним курсивом; за ним через 1 інтервал з вирівнюванням по центру - назва статті прописними літерами; після цього, через 1 інтервал - основний текст з вирівнюванням по ширині; в кінці, через 1 інтервал, з вирівнюванням по ширині подається література список літератури (через 1 інтервал) з розміром шрифту 10 пт;
- таблиці повинні бути книжкової орієнтації (*обов'язкова вимога*), розмір шрифту 12-10 пт;
- назви рисунків (вставка → надпис) подавати під графічними об'єктами з вирівнюванням по центру (*обов'язкова вимога*), складні рисунки зі значною кількістю об'єктів, а також підписи до них подавати у зв'язаному вигляді (групувати як один об'єкт); підписи до графіків, зроблених в Excel, подавати у нижній частині з вирівнюванням по центру; рисунки приймаються лише у растрових форматах BMP, TIFF, JPEG, GIF, PCX;
- тексти статей повинні бути перевірені на наявність орфографічних та граматичних помилок (*обов'язкова вимога*);
- на окремому аркуші подати інформацію про автора (ів): прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь та вчене звання, домашня адреса;
- матеріали та інформацію про авторів подавати на дискеті формату 3,5 дюйма (1,44 MB), а також роздрукованими в 1 примірнику;
- перевага буде надана матеріалам, присвяченим антропогенній географії та антропогенному ландшафтознавству і розгляду питань подібного змісту.
- наприкінці тексту – резюме англійською мовою (2 – 3 рядки).

Вартість 1 друкованої сторінки - 6 грн. (для аспірантів та пошукувачів – 3 грн.).

Матеріали, подані без дотримання зазначених правил, повертаються автору без розгляду. Остаточний висновок щодо публікації схвалює редакційна колегія журналу. Термін подачі матеріалів для "Випуску 5" до 15 квітня 2003 р.

Матеріали подавати на кафедру фізичної географії. Адреса: 21100 Вінниця, вул Острозького, 32, педагогічний університет, кафедра фізичної географії, доц. Воловику В.М.

Гроші надсилати на кафедру фізичної географії. Адреса: 21100 Вінниця, вул Острозького, 32, педагогічний університет, кафедра фізичної географії, ас. Хаєцькому Г.С.

Зразок оформлення тексту:

Балан С.П.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВИХ ЛАНДШАФТІВ

Далі друкується текст через 1 міжрядковий інтервал. Посилання на літературу в тексті позначаються арабськими літерами за формою.

Зразок оформлення списку використаних джерел та літератури:

1. Александрович Г.С. Каменотесы, кустари и ремесленники Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. — К.: 1916. — С. 4 – 39.
2. Антонович В.Б. Древности юго-западного края. — СПб.: 1896. — 106 с.
3. Археология Украинской ССР. — К.: Наук. думка. В 3-х т. 1971—1975.